

Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi

Cilt 18, Sayı 2 (Haziran 2021), ss. 245-273

DOI: 10.1501/MTAD.18.2021.2.14

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

MAKALE

Rus Çarlığından Günümüze Hantı Kimliğinin Sosyokültürel Dinamiklerinin Mekânsal Analizi

Mustafa Can Teziç

Ankara Üniversitesi (Ankara)

ÖZET

Batı Sibirya'nın Rus devletinin bir parçası olmasından itibaren merkez tarafından bölgede inşa edilen mekânsal yapılanma ile Hantların geleneksel mekân anlayışları arasında bir çatışma yaşanmaktadır. Bu çatışma sonucunda yaşam alanlarını kaybeden yerli gruplar aynı zamanda kimliklerini ve varlıklarını da kaybetme noktasına gelirken geleneksel yaşam tarzlarının, inançlarının ve kültürlerinin şekillendiği bu mekânların yıkımı karşısında bir karşı koyma mekanizması olarak kimliklerini yeniden ürettikleri de görülmektedir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Sibirya, Hantlar, Rusya, Etnik kimlik, Modernizasyon ve Çevre kirliliği.

ABSTRACT

Since Western Siberia became a part of the Russian state, there has been a spatial conflict among the settlement and administrative politics, which was imposed by Moscow and the traditional land use of the Khantys. Due to the lost of living places, the traditional lifestyles, beliefs and customs, the ethnic identity of the Khantys eradicated over the years. On the other hand, this spatial destruction also leads to the creation of a countermeasure mechanism for the restoration of the Khanty identity.

KEY WORDS

1. Giriş

Sovyet döneminden günümüze kadar Hantı kimliğinin sosyokültürel dinamiklerinin mekânsal analizi başlıklı bu yazımızı kaleme alma amacımız mekânın etnik kimlik üzerine etkilerinin olup olmadığı veya nasıl olduğu sorusuna Hantılar üzerinden cevap almak amacı taşımaktadır. Biz bu makalede, bireysel veya grup kimliklerinin inşasında olduğu gibi mekânların da sosyal ilişkiler ağı çerçevesinde şekillendiğini ve dolayısı ile mekân kimliklerinin de bu ilişkiler ağında inşa olduklarını düşünmekteyiz.

Bunun ötesinde gruplara özel tüm objeler (dil, kültür, fiziksel yapı ...) gibi mekân olgusunun da gruplar arasındaki ilişkilerde etnik sınır görevi görebileceğini Hantılar üzerinde yapmış olduğumuz çalışmalar neticesinde gördük. Öyle ki, gerek Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği dönemlerinde gerekse günümüz Rusya Federasyonu'nda merkez tarafından inşa edilen mekânsal yapılanma ile Hantıların geleneksel mekân anlayışları arasında bir çatışma yaşanmaktadır. Yazımızın ilerleyen kısımlarında detayları ile görüleceği üzere Batı Sibiryâ'nın Rusya İmparatorluğu hakimiyetine girmesi ve sonrasında bu bölgenin Rus devlet yapısı içerisinde bir mekâna dönüşmesi ile bölgede yaşayan yerli gruplar merkez tarafından yeniden tanımlanmıştır. Merkezin inşa etmiş olduğu mekân içerisinde sosyal yapılarında değişimler yaşayan yerli gruplar bu değişim sonucunda kendini tanımlama ve farklı aidiyetler kazanmak gibi kimlik olgusu üzerinde derin etkilere sahip kavramsal değişimler ile de karşı karşıya kalmışlardır. Sovyet dönemine gelindiğinde de Sovyet Milliyetler Politikası sonucunda her ne kadar tüm etnik gruplar gibi Hantılar da başta Hantı-Mansi Otonom Okruğu başta olmak üzere Batı Sibiryâ'daki belirli millî bölgelerde kendi kimliklerini geliştirebilecekleri otonom idarî yapılara (mekânlar) kavuşmuş olsalar da Sovyetler Birliği tüm birlik ekonomisi kapsamında yürüttüğü politikalar çerçevesinde inşa etmiş olduğu mekânsal yapı ile Hantılar için ayrılan mekânsal bütünlük bu dönemde de çatışma içerisine girmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında günümüzde Moskova ve Hantılar arasındaki mekânsal çatışma devam etmektedir. Bu çatışmanın taraflarından Rusya Federasyonu genelinde etkin olan petrol ve doğal gaz şirketleri Batı Sibiryâ'yı zengin bir doğal gaz ve petrol rezervi olarak algılamakta ve doğal kirlenmeyi görmezden gelerek sondaj faaliyetlerine yoğunlaşmaktadır. Diğer taraftan Batı Sibiryâ'daki bu topraklar yüz yıllardır gerek Hantılar gerekse komşuları olan diğer etnik gruplar için kutsal olarak kabul edilmektedir. Bölgedeki pek çok mekânın Hantı kültüründe farklı

anlamı bulunmaktadır. Bu mekânlar ruhların yaşadıkları kutsal yerler, soy gruplarına ait mezarlıklar veya ibadet yerleri gibi mekânlar olabildiği gibi geyik yetiştiriciliği veya balıkçılık gibi geleneksel uğraşlar açısından da Hantılar tarafından büyük öneme sahip mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Temeli Sovyetler Birliği'nin sanayileşme politikalarına kadar uzanan bu sorun günümüzde de devam ederken büyük enerji şirketlerinin bölgede doğal gaz ve petrol arama faaliyetleri sonucunda Hantılar için kutsal sayılan ve dolayısı ile Hantı kültürü ve varlığı için tartışılmaz öneme sahip bu toprakların zarar görmesine neden olmaktadır.

Günümüzde de Hantılar için kültürel öneme sahip olan mekânların bölgenin gaz ve petrol şirketlerince bir yeraltı kaynağı merkezi olarak görülüp tahrip edilmesi kökleri önceki dönemlere dayanan mekânsal çatışmaları da güçlü bir şekilde yeniden günümüze taşımaktadır. Biz bu çalışma çerçevesinde her ne kadar Hantı toplumu süreç içerisinde asimilasyon sonucunda gerek kültürünü gerekse demografisini kaybetse de bu mekânsal çatışmaların Hantı kimliğinin inançlarını, kültürünü, geleneksel yaşam tarzını güçlendiren bir olgu olarak da değerlendirilebileceğini düşünmekteyiz.

Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında konuya kavramsal bir derinlik kazandırmak adına kimlik ve mekân olgularını gözden geçirerek bu olguyu Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği pratiklerinde değerlendirmeye çalışacağız. Sonrasında tarihsel olarak Hantı-Rus ilişkileri mekânsal çerçevede değerlendirilirken, yine mekân kaynaklı yaşanan güncel sorunlar geçmiş ile bağlantılı olarak ele alınacaktır.

2. Kuramsal Bakış

Kimlik sosyal bir olgu olup gerek bireyler arasında gerekse gruplar arasındaki iletişim sonucunda şekillenmektedir. Dolayısı ile gruplar ve kişiler arasındaki ilişkilere göre şekil kazanan kimlik olgusu dinamik bir yapı olarak sosyal ilişkilere göre değişkenlik gösterebilir. Bu durum tıpkı bireysel ve grup kimlikleri gibi etnik kimlikler içinde geçerlidir. Kimlik olgusunun temelini inildiğinde "biz" ve "onlar" karşıtlığının bu olgunun işleyiş dinamiğini oluşturduğu görülecektir. "Biz" ve "onlar" karşıtlığı gerek bireyler gerekse gruplar (etnik gruplar) arasındaki sosyal ilişki içerisinde bir süreçtir. Bu süreç içerisinde grup üyeleri kendilerini belirli özgünlüklerine göre karşılarındaki gruplara karşı konumlandıkları gibi diğer grup üyelerini de o grubun belirli özgünlüklerini öne çıkararak kendilerine göre konumlandırmaktadırlar. Karşıtlık olgusuna dayalı bu ilişki içerisinde gruplar aynı

zamanda kendilerine “biz kimiz” sorusunu sormakta ve cevaplamaktadırlar. Bu noktada Eriksen (2004: 35) “biz” ve “onlar” arasındaki sistemik ayırmadan grupların karşılıklı olarak yararlandığını altını çizerek, F. Barth etnisite olgusunu gruplar arası kategorizasyon mekanizması üzerine kurulan kendine has sosyal bir organizasyon veya yapı olarak kabul etmektedir. F. Barth’a göre, etnik gruplar arasındaki sınırlar etnik grupların grup içi vasıfları sonucunda değil, diğer grup veya gruplar ile girmiş oldukları ilişki çerçevesinde inşa edildiğini belirtmektedir. Bu noktada F. Barth, etnik kimliğin oluşmasında gruplar arasındaki sınırların oluşmasında rol oynayan kültürel olguların gruplar tarafından nasıl algılandığı üzerinde durarak sosyal ilişkiler ve algı arasındaki ilişkiye yoğunlaşmaktadır. F. Barth’a göre güçlü etnik kimlikler sosyal veya bölgesel izolasyon sonucunda değil tam tersi olarak diğer etnik gruplar ile kurulan ilişkiler sonucunda gerçekleşmektedir (Barth 1969: 1-17). Yapısalcı (Constructivist) ekole göre etnik grupların sabit, değişmeyen sınırları yoktur. Etnik sınırlar gruplar arası ilişkilerin içeriğine göre değişkenlik göstermektedir (Llobera 1999).

Kimliklerin oluşumunda sosyal kurum ve yapılar gibi mekânların da etkin olduğu pek çok coğrafyacı tarafından ortaya konmuştur. Mekân kimliği de tıpkı diğer kimlikler gibi yaşanan tecrübelerin sonunda inşa edilebilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada mekânın içeriği, anlamı, zamana, dönemlere, kültüre ve değişen nüfusa göre değişebilmektedir. Bu konuda Yu-Fu Tuan, Anne Buttimer, David Seamon, Edward Relph gibi coğrafyacılar mekân olgusunu belirli bir deneyim sonucu oluşan bir kavram olarak nitelendirmektedirler. Belirli coğrafi konumların öznel olarak değerlendirilmeleri beraberinde mekân kimliği çerçevesinde ben kimim, ben neredeyim, ben nereye aitim gibi soruları da beraberinde getirmektedir (Muir 1997: 21).

Bu coğrafyacıardan Yu-Fu Tuan (2008) geliştirmiş olduğu “topophilia” kavramı çerçevesinde bağlılık duygusu (sense of attachment) kavramı ile mekânın insan deneyimi sürecinde farklı formlar ve anlamlar kazanabileceğini belirtmektedir. Hareket kabiliyetine açık bir “yer” (area) olarak tanımladığı “alan” (space) olgusu içerisinde hareketi sınırlayan ve limitler koyan bir olgu olarak “mekân” (place) olgusunu gören Yu-Fu Tuan mekânın değer içeren (value contained unit) bir birim olarak süreç içerisinde öznel bir alanda inşa edildiğini ifade etmektedir. Dolayısı ile mekânın insan deneyimi sürecinde farklı formlar ve anlamlar kazanabileceğinin altını çizmektedir. Benzer şekilde E. Relph, mekânın coğrafi bir konum olarak insan deneyiminin bir ürünü olduğunu ileri sürerken mekânın bu deneyim süreci içerisinde belirli bir değer ve rol kazandığını belirtmektedir (Cresswell 2005: 21-24). Diğer taraftan D. Harvy, R. Sack gibi coğrafyacılar ise zaman, mekân ve insan

tecrübesi denklemi içerisinde doğal, fizikî faktörleri de değerlendirmelerine katarak mekânın sübjektif anlamının yanında mekânların doğal fizikî yapılarını da bu etkileşime dahil etmektedirler. Bu noktada doğal fizikî yapılar keşfedilmiş, anlamlandırılmış ve sosyal olarak inşa edilmiş olsalar da, bu olguların keşfedilmeden öncede de var oldukları belirtilmektedir. Bu tartışma içerisinde R. Sack birincil ve ikincil fizikî/doğal olgular olarak ifade ettiği ikilemi ortaya atmaktadır. R. Sack bu noktada doğal olguların kültür ve anlam çerçevesinde mana kazanması ile doğanın ikincil hâle geldiğini belirtmektedir (Sack 1997: 79-80). Mekânın doğayı insanlaştırdığını (İngilizce. place humanize nature) iddia eden R. Sack, sosyal ilişkiler ve anlamın doğal coğrafyaya kati bir anlam yükleyebileceğini ifade etmektedir. İnsan deneyimi sonucunda inşa olan mekânların kendi içerisinde gelişen normlar ile kişiye bulunduğu mekâna aidiyet ve sorumlu olma duyguları verdiği gibi aynı zamanda kimliği konusunda da yol göstermektedir (Sack 1997: 13-15; 134).

Bu noktada modern devlet, kimlik ve mekân olguları bir arada düşünüldüğü zaman gerek devletin egemenlik sınırlarını gerekse mekânın sınırlarını çizen - belirleyen sınır / hudut (territory) olgusu olarak karşımıza çıkmaktadır. R. Sack uzaysal algı ve güç kavramlarını bir arada ele alarak sınırın (territory) kapsadığı coğrafi uzayın sosyal bir yapı olarak içermiş olduğu politik ve ekonomik sistem ile kompleks bir anlamlar bütünü oluşturduğunu belirtmektedir (Sack 1986: 26; 65). Zira modern devleti bir mekân inşası olarak gören Agnew devletin geliştirmiş olduğu araçlar ile daha önce merkezden bağımsız bölgeleri standardize ettiğini belirtmektedir (Agnew 2002: 36-37). Mekân olgusunu yerel (locale) “resmî veya gayriresmî sosyal ilişkilerin oluştuğu koşullar”, konum (location): daha geniş ölçekte faaliyet gösteren sosyal ve ekonomik süreçlerle tanımlanan sosyal etkileşimlerin koşullarını kapsayan coğrafi alan ve mekân hissiyatı / duygusu (İngilizce. sense of place) gibi faktörlerin bir birleşimi olarak gören Agnew, mekân olgusunun nesnel makro konumu (dış güçler ki modern devletin egemenlik sınırları “territorialite”) ile öznel yerel mekân aidiyeti arasındaki ilişki çerçevesi içerisinde anlaşılabilirliğini belirtmektedir (Agnew 2002: 28, 36).

Bu yönü ile belirli sınırlara sahip bir yapı olan devlet hâkim olduğu egemenlik sahasında yerel güç grupları karşısında merkezîleşmenin inşası ve nüfusun homojenizasyonu için geliştirmiş olduğu araçlar (bürokrasi) ile güç kullanan bir kurum hâlini almıştır (Muir 1997: 51; 21-31).

Sonuç olarak kendi egemenlik sınırları içerisinde mekânını kuran devlet bu esnada yerel (local) mekânlar ile çatışmalı bir ilişki ağına girmektedir. Eski normalar, anlamlar, atfedilen değerler ile yenilerin çatıştığı bu noktada da kimlik olgusunun da etkilenmesi kaçınılmazdır.

Rusya İmparatorluğunun Batı Sibirya'da hakimiyet kurmasından önce farklı bölgelerde kendilerine özgün bir hayat tarzı geliştiren günümüz Hantlarının içerisinde bulunan sub-etnik ve etnografik yapılar bu dönemde bir meta etnik topluluğun farklı etno sosyal organizmaları şeklinde hareket etmekteydiler. Bölgenin önce Rusya İmparatorluğunun hakimiyetine girmesi sonrasında ise Sovyetler Birliği'nin bir parçası olması Hantları oluşturan farklı etnografik grupların yaşamlarında da önemli dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Günümüze kadar süren bu süreç 1500'lü yılların son çeyreğinde Batı Sibirya'nın Rusya İmparatorluğunun hakimiyeti altında farklı bir mekân'a dönüşmesi ile başlamaktadır. Bu mekânsal dönüşüm bir kerelik olmayıp tarihsel dönemler içerisinde dinamik bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, süreç içerisinde Rusya İmparatorluğunun bölgede genişleyip gücünü arttırmasına paralel olarak bölgeyi de mekânsal (idarî birimler) olarak sürekli değiştirmiş, ihtiyacına göre sürekli geliştirmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak bölgedeki nüfus da mekâna ve zamana göre farklı şekilde hukukî statü kazanarak farklı şekillerde devlet nezdinde kategorize edilmiştir.

3. Çarlık Rusya Döneminde Batı Sibirya'da Mekân İnşası

1580'li yılların ilk başlarında Ural dağlarının doğu tarafına geçen Moskova yönetimi ilkin Sibirya'yı bir kürk kaynağı, sonrasında da ise bir savunma hattı olarak algılamıştır. Fakat süreç içerisinde Sibirya'nın Rusya İmparatorluğunun bir parçası hâline gelmesi ile birlikte bu algı değişmiştir.

Sibirya'nın Rusya devleti ile birleşmesi ve onun bir parçası olarak idarî ve hukukî olarak merkeze bağlanması Rusya devletinin Sibirya içerisindeki hakimiyetine paralel olarak süreklilik arz etmiştir. 16. yy da Sibirya'nın tamamen alınması ve Rus devlet yapısı içerisinde entegrasyonu ile bölgenin birçok kez idarî olarak yapılandırılması da gündeme gelmiştir. Rusların Ural dağlarının doğusuna Batı Sibirya'ya geçiş ile başlayan bu yapılanmaya daha yakından bakıldığında Sibirya'nın ilk olarak Posol Prikazının (Posol bürosunun) yönetimi altına girdiği görülmektedir. Fakat 1599 yılına gelindiğinde Sibirya (o sırada Sibirya'da Rus kontrolüne geçen bölgeler) Kazan ve Astrahan Hanlıkları gibi daha önceden Rusya'nın doğusunda bulunan bölgelerin Rusya ile bütünleşmesinden ve idaresinden sorumlu olan Kazan Pirkaz (Kazan bürosu)'ına bağlanmıştır. Fakat süreç içerisinde Sibirya'da genişleyen Rusya devleti işgal etmiş olduğu geniş coğrafyanın idaresi için daha farklı bir idarî yapıya ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle 1637 yılında Sibirskii Prikaz (Sibir bürosu) kurulmuştur. Bölge, Sibirya bürosu olarak adlandırılan bu yapı içerisinde 1637 – 1708

tarihleri arasında yönetilmiş daha sonra bir müddet bu yapıya son verilse de Sibirya Bürosu 1730 – 1763 yılları arasında tekrardan faaliyetine devam etmiştir. Bu yapının başında Çara yakın olan Boyar aileleri bulunmakta olup yöneticiler içerisinde Knez N.İ. Odoyevkiy, A. N. Trubetskoy, İ.B. Reprnin gibi önemli isimler bulunmuştur. Kendi içerisinde *razriadnye stela* olarak adlandırılan bölgesel alt birimlere ve *palata* olarak adlandırılan odalara ayrılan Sibirya bürosu asayiş, savunma, kürk ve vergi toplama, Çin, Jungar ve Kazak Cüzleri ile diplomatik işlerden sorumlu olmuştur. Bu alt departmanların sayısı 17. Yüzyılın sonuna gelindiğinde Tobolsk, Tomsk, Yeniseisk ve Lensk olmak üzere dörde yükselmiştir (Historia Rossica – Sibir’ v sostave Rossiyskoy İmperii 2007: 77; Naumov 2006: 69; Treadgold 1957: 19; İstoriya Sibiri, cilt 2, 1968: 124).

17 ve 18. yüzyıllarda Sibirya’nın idarî yapısı Rusya’daki bürokratik devlet yapısı içerisindeki gelişmeler sonucunda diğer tüm bölgelerde olduğu gibi uyezdlere (alt idarî bölge, ilçe) ayrılmıştır. 17. yüzyılın başında Tobolsk başta olmak üzere 1629 Tomsk, on yıl sonra Lensk ve 1677 yılında da Eniseysk uездleri kurulmuştur. Her ne kadar farklı uyezdlere kurulmuş olsa da Tobolsk bu uездler içerisinde birincil konuma sahip olup diğer uyezdlerdeki yöneticilerin Tobolsk valisinin onayını almaları gerekmektedir. Bunun yanında bu idarî sistem içerisinde alt birimlerin varlığına da dikkat etmek gerekir. Bu alt birimler içerisinde *prisudki* olarak adlandırılan etnik olarak Rusların bulunduğu yerleşim birimleri bulunurken bunun yanında *yasaçnyye* olarak adlandırılan ve yerlilerin yaşadığı idarî birimlerde mevcuttur (Naumov 2006: 70-71; 2007: 78; Treadgold 1957: 19; İstoriya Sibiri, cilt 2, 1968: 126; 128). Böyle bir yapı içerisinde Çar idaresi yerlilerden daha sorunsuz bir şekilde yasak - vergi toplamak adına yerlilerin geleneksel idarî yapısını bu dönemde mümkün olduğunca bozmamıştır. Bu noktada soy grupları içerisindeki soylulardan yasak - vergi alınmazken, Çarın hizmetine girmiş Tatar soyluları *slujilnh yurtovskih tatar* olarak adlandırılan özel bir kategori oluşturmuşlardır (İstoriya Sibiri, cilt 2, 1968: 130-131).

18 aralık 1708 tarihine gelindiğinde I. Peter’in emri ile Sibirya’nın idaresinde yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Bu çerçevede Sibirya bürosu idaredeki ağırlığını kaybederken merkezi Tobolsk olan guberniya (vilayet) sistemi hayata geçirilmiştir. Bu sistem içerisinde vali tüm yetkilere sahip olmuştur. Fakat 1719 yılında tek bir merkezden büyük bir coğrafyanın yönetiminin zor olması sonucunda idarî yapıda tekrardan bir düzenlenmeye gidilerek ikisi ön Urallarda (Vyatskaya ve Solikamskaya) ve Sibirya topraklarında Tobolsk olmak üzere bir idarî yapı geliştirilmiştir. Fakat 1724 yılında Sibirya Tobolsk, Yeniseysk ve İrkutsk olmak üzere üç vilayete ayrılmıştır. Daha sonra 1736 yılında İrkutsk vilayeti bağımsızlık kazanarak Moskova’dan atamalar yapılmaya başlanmıştır. Bu idarî yapı içerisinde vilayetler

uezdlerden oluşurken en küçük idarî birim ise *volost*lardır. 18. yüzyıla gelindiğinde *volost*lar da Rus ve Rus olmayan nüfuslu *volost*lar olarak kendi içerisinde ayrılmışlardır (Naumov 2006: 90-91; *Historia Rossica – Sibir’ v sostave Rossiyskoy İmperii*, 2007: 78; *İstoriya Sibiri*, cilt 2, 1968: 136-137).

Bölgedeki idarî yapıyı etkileyen bir diğer gelişme ise Katerina'nın tahta çıkışıdır. Bu dönemde Sibiryaya "Sibiryaya Çarlığı" (*Sibirskoye tsarstvo*) olarak adlandırılmaya başlanırken Sibiryaya Rusya'ya bağımlı bir koloni olarak merkeze vergi vermenin ötesinde kendi kendine yetebilen bir yer olarak görülmeye de başlanmıştır. Bu dönemde Katerina 1763 yılında Sibiryaya Bürosunu ikinci kez kaldırıp bir yıl sonra 1764 tarihinde Sibiryaya'yı Tobolsk ve İrkutsk olmak üzere iki vilayete ayırmıştır. 1782 – 1803 yılları arasında Sibiryadaki idarî sistemin tekrar tekrar değiştirildiği bir döneme girilse de 1803 yılında Sibiryaya vilayetinin merkezi İrkutsk olarak belirlenmiş bundan bir yıl sonra da 1804 yılında Tomsk kurulmuştur (Naumov 2006: 93-94; *Historia Rossica – Sibir’ v sostave Rossiyskoy İmperii*, 2007: 79; Treadgold 1957: 20).

I. Aleksander yönetiminde M.M. Speranski'nin görevlendirilmesi ile birlikte 1822 yılında Sibiryaya'nın idarî yapısında bir başka değişikliğe gidilerek Sibiryaya idaresi doğu ve batı olarak ikiye ayrılmıştır. Doğu bölgesinin merkezi İrkutsk olurken batı bölgesinin merkezi ise Tobolsk olarak belirlenmiştir. 1838 yılına gelindiğinde ise Batı Sibiryaya'nın merkezi Tobolsk'tan Omsk'a taşınmıştır (Treadgold 1957: 21; Naumov 2006: 96; *İstoriya Sibiri*, cilt 3, 1968: 71). Süreç içerisinde Sibiryadaki idarî yapılanmada pek çok değişiklik yaşanırken yapılan bu değişiklikler içerisinde bölgenin yerlileri de bu değişikliklerden etkilenmiş ve farklı statüler kazanmışlardır. Öyle ki, 1822 yılında İnоротsev'lerin yönetimi ile ilgili tüzük çerçevesinde Sibiryaya'nın yerli kavimleri yerleşik (*osedly*), konar göçer (*koçeviy*) ve göçer (*brodyaçi*) olmak üzere üç hukukî kategoriye ayrılmıştır. Bu kategorizasyonun yanında M.M. Speransky'nin yerliler için hazırlanmış olduğu tüzüklerden bir olan Sibiryaya vilayetleri ve yerli halkların kendi kendilerini yönetimi hakkındaki tüzüğü (*uçrejdeniya dlya upravleniya Sibirskih Guberniye i ustav ob upravlenii inordtsev*) ile Sibiryaya yerlilerinin idare içerisindeki konumları belirlenmiştir. Bu idarî ve hukukî yapı içerisinde özellikle konar göçerler bozkır duması, inоротsev yönetimi ve soy yönetimi çerçevesi içerisinde yönetilmektedirler. Bu sistem içerisinde her bir ulus veya aul 15 aileden az olmamak üzere soy yönetimi statüsü kazanmaktadır. Diğer taraftan, bir kaç ulus veya *aul inorodniy* yönetimi altında toplanırken, daha geniş birlikler ise *vedomstvo* olarak adlandırılan ve bozkır dumasına tâbi ofisler içerisinde yer almaktadırlar (*İstoriya Sibiri*, cilt 3, 1968: 106).

Diğer taraftan XIX. yy sonu XX. yy başlarında bölgedeki idarî yapı içerisinde tekrardan değişiklikler yapılırken yerlilerin kendi kendilerini yönetimi hakkındaki

tüzüğü de lağvedilmiştir. Bunun sonucunda bozkır dumaları ve inorodniy yönetimleri Rus formuna göre düzenlenmiş volost yönetimleri ile değiştirildi. Bu sistemin yerliler için belki de en sarsıcı yönü volost yönetimlerinin başlarında bulunan soy yaşlılarının veya Noyonlarının yerine yabancı yöneticilerin (kulak) bulunmasıdır. Bu yeni idarî yapılanma bölgedeki yerlilerin geleneksel soy ilişkileri üzerine kurulmuş sosyal yapılarının değişmesine de yol açmıştır. Toprak yönetimi ile birlikte hayata geçirilen bu değişiklik sonucunda tarım ekonomisine ve yerleşik hayata geçmenin yanında bölgeye göç eden / ettirilen farklı etnik gruplar ile birlikte yaşamak zorunda kalan yerliler topraklarının büyük bir bölümünü kaybetmişlerdir (İstoriya Sibiri, cilt 3, 1968: 106-107; Elayev 1994: 14-22; Historia Rossica – Sibir' v sostave Rossiyskoy İmperii, 2007: 87).

Yukarıda da görüldüğü gibi her dönemde Sibiryâ farklı idarî mekânlara ayrılırken bu yapılar içerisinde bölge nüfusu da farklı statüler kazanmıştır. Sibiryâ içerisinde bu mekânsal değişiklikler yaşanırken Moskova yönetimi imparatorluğun batısında yaşanan köylü ayaklanmaları karşısında bir çözüm olarak Sibiryâ'yı sorun yaşadığı köylü nüfusun istihdam edileceği bir mekân olarak değerlendirmeye başlamıştır. Bu değişen bakış açısı ile birlikte Batı Rusya'daki köylü nüfusunun bölgeye getirilmesi için Trans-Sibir Demir Yolu projesi hayata geçirilmiştir. Bu proje çerçevesinde 1892 yılında Trans Sibir Demir Yolu komitesi demir yolu güzergahı üzerinde çalışmalarına başlamış ve tarım için en uygun alanların güzergah hattı üzerinde olmasına özen göstermiştir. Demir yolu projesinin ilk aşaması 1894 – 1900 yıllarında Çelyabinsk, Omsk, On nehrine kadar ulaşırken, projenin ikinci kısmında ise demir yolu Baykal Gölü ve Doğu Sibiryâ'ya ulaşmıştır. Bölgede yaşanan bu gelişmeler sonucunda gerek Sibiryâ'ya gerekse Kazak Bozkırlarına bölgenin demografik yapısını değiştirecek sayıda köylü yerleştirilmiştir (Becker 1994: 31; Demko 1969: 59-96).

Sibiryâ'daki tarıma açılan toprakların gittikçe genişlemesi ekonomik amaçların yanında Sibiryâ'nın Rusya İmparatorluğu ile birleştirilmesi, Rusya'nın bir parçası hâline getirilmesi amacı da taşımaktadır. Bu noktada en önemli rol Ortodoks Rus köylüsüne düşmektedir. Bu düşünceye göre tüm imparatorluğu manevî şekilde birleştiren Rus köylüsü ile yan yana yaşayan yerliler Rus köylüsü gibi ekip biçecekler, Rus köylüsü gibi evlerini inşa edecekler, hatta Rus köylüsü gibi dua edip onlar gibi Rusça düşüneceklerdir (Historia Rossica – Sibir' v sostave Rossiyskoy İmperii, 2007: 209). Bunun yanında köylü yerleşiminin Sibiryâ'daki yerli kavimlerin yerleşik hayata geçmelerinde itici olacağı da düşünülmekte idi. Sonuç olarak Rusya İmparatorluğu “medenileştirme” siyaseti çerçevesinde inorotsev'lerin yerleşik hayat geçip tarım ve ticaret ile uğraşması için ekonomi politikaları ile desteklenmiş bir tarım ve idare

siyasetini uygulamaya koymuştur (Historia Rossica – Sibir’ v sostave Rossiyskoy İmperii, 2007: 211-212). Bu çerçevede Rus köylüsü ile yan yana yaşayan yerlilerin sosyokültürel olarak yeni düzene entegre olacağını düşünen karar alıcılar arazi fonundan yerleşik hayata geçip tarım ile geçimini sağlayacak olan yerlilere destek sağlamaya başlamışlardır. Yukarıda ayrıntıları ile belirtilen İnorotsev’lerin yönetimi ile ilgili tüzük çerçevesinde yerleşik hayata geçen tüm yerliler Rus köylü nüfus ile birlikte (işe alımlar hariç) yönetilmeye başlanmışlardır. Diğer taraftan bu politika karşısında yerleşik hayata geçmeyen ve konar göçer hayata devam etmek isteyen yerli gruplar da geniş çaplı direniş hareketleri başlatmışlardır. Bölgenin tarıma açılması tüm Sibiry’a da yerliler aleyhine büyük toprak kayıplarına yol açtığı gibi bunun bariz örneklerinden biri de Batı Sibiry’a da Tomsk Guberniyasıdır. Burada toprakların yüzde elli beşi yerli nüfustan alınmıştır. Tobolsk’ta ise yine benzer şekilde toprakların büyük kısmı toprak politikaları sonucunda yerlilerden alınmıştır (Historia Rossica – Sibir’ v sostave Rossiyskoy İmperii, 2007: 212-214).

Bölgede tarımın gelişmesi, Sibirya yerlilerinin yerleşik hayata geçişi ve pek çok alanda Rus nüfus ile bağlantı içerisinde olunması neticesinde hayatın pek çok alanında Sibirya Yerlileri Rus kültürünün içerisinde girmişlerdir. Pek çok yerleşim biriminde Rus tipi yerleşim tamamen yerlilerce benimsenirken bazı yerlerde ise karışık yapılar ile karşılaşmaktadır. Özellikle 19. yüzyılda ahşap yurtlara rastlanırken yüzyıl sonunda bu yapıların yerlerini Rus tarzı ahşap evler almaya başlamıştır. Bu evler içerisinde aynen bir Rus evinde olan ocaklar, ahırlar, depolar, çitler ve banyolar bulunurken bunun yanında Rus tipi yeme ve giyim tarzı (özellikle erkekler arasında) da benimsenmiştir. Sonuç olarak, Sibiry’a köylü nüfusunun yerleştirilmesi ile birlikte Avrupa Rusya’sı ve Sibirya arasındaki etnografik sınırlarda muğlaklaşma başlarken, sosyokültürel ve ekonomik yapılanma bölgenin görece güçlü bir şekilde Avrupa Rusya’sına entegre olmasına katkı sağlamıştır (Historia Rossica – Sibir’ v sostave Rossiyskoy İmperii, 2007: 215; Sokolova 1982: 8-48).

4. Rusya İmparatorluğu Bünyesinde Dönüşen Batı Sibirya’da Hantıların Sosyokültürel Durumları

Batı Sibirya ve bu bölgede yaşayan nüfus ile “Ruslar” arasındaki ilişkiler Rus knezlikleri dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde Batı Sibirya ve bu bölgede yaşayan halk ile ilgili olarak gerek Kiev yıllıklarında gerekse Novgorod yıllıklarında pek çok bilgiye ulaşılmıştır. Bu dönemde özellikle Kuzey Batı Rus coğrafyasında hakimiyet kuran ve Batı Avrupa ile ticaret üzerine yoğunlaşmış Novgorod knezliğine bağlı tüccarların Ural Dağları’nın doğusuna geçip buradaki yerli gruplar ile ticaret

yaptığı dönemin kaynaklarında da belirtilmektedir. Bu kaynaklarda yerli kabilelerden orman ürünleri alan Novgoradlı tüccarların bu ürünleri batıya satarlarken aynı şekilde batıdan aldıkları bazı ürünleri de bölgedeki kabilelere verdikleri belirtilmektedir. Bunun yanında 1346 yılında Aleksander Abakunoviç ve Stpan Lyapa gibi Rus komutanların bölge halkı üzerinde baskı kurup vergi almak amacı ile bölgede askerî faaliyetler düzenledikleri de yine pek çok kaynakta belirtilmektedir. Fakat, Moskova Knezliği'nin merkezî bir devlet olup Batı Sibirya'ya ulaşmasından önce Ruslar ve Batı Sibirya Halkını oluşturan farklı kavimler ve boylar arasındaki ilişki zaman zaman çatışmacı zaman zaman ticaret üzerine kurulmuş bir ilişki biçimi olarak henüz bölgedeki uzaysal yapıyı ve beraberinde de kimlikler üzerinde bir değişikliğe yola açacak şekilde gelişmemiştir (Hajdú 1968: 45-46).

Moskova Knezliğinin merkezî bir devlet hâline gelmesi ve bunun sonunda doğuya doğru yayılmaya başlaması neticesinde hem Uralların batısında hem de Uralların doğusunda Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan geniş bir coğrafya içerisinde egemenlik kurmuştur. Bunun sonucunda bu geniş coğrafyada geleneksel uzaysal ve sosyal yapının değişmesine de neden olmuştur.

Rusların doğuya doğru yayılmalarının sosyal, politik ve ekonomik dinamiklerine bakıldığında zengin yatırımcı ailelerin bu ilerleyişteki yerleri açıkça görülmektedir. Bu aileler içerisinde karşımıza başta Stragonovlar çıkmaktadır. Stragonovlar köken olarak Moğollara kadar uzanan bir aile olup daha sonra Ortodoksluğu benimseyerek Ruslaşmış önemli tüccar ailelerden biridir. Kuzey Rus sınırında yeni keşfedilen tuz gölünün kıyısında Solvyçegodsk'ta tuz ticaretine girişen Stragonovlar diğer tüccarlardan farklı olarak tuz üretiminde batıdan aldıkları teknikleri kullanmaları sayesinde kısa süre içerisinde tuz üretiminin büyük bölümünü idare etmeye başlamışlardır. Tuzdan elde etmiş oldukları geliri değerli kürk ticaretine kanalize eden Stragonovlar kısa sürede zenginleşirken Çar IV. İvan'a da değerli hediyeler vererek bir anlamda himayesi altına girmişlerdir. Kazan'ın fethinden önce Kazan ötesi ile ilgili verileri toplayan Stragonovlar Kazan'ın fethinden sonra Çar ile kurmuş oldukları ilişki sayesinde Kama, Çusova ve Uralların doğusunda kalan bölgenin yer altı ve yer üstü tüm kaynaklarının kullanım hakkını da almışlardır. Yatırımlarını bu bölgenin de ötesine genişletmek isteyen Stragonovlar Ural dağlarının doğusuna Batı Sibirya'ya araştırma grupları yollayıp bölgenin analizini yapmış ve sonrasında bölgede büyük bir alanın kullanımını yine Çar IV. İvan'dan almayı başarmışlardır (Lincoln 1996: 27-32). Bu izin ile birlikte bölgede genişleyen Rus etkisinin askeri bakımdan sağlanması ise bir Rus Kazaklarından olan Ataman Yermakov'a verilmektedir. Yermakov, 1580 yılında Uralların doğusuna geçip ilk kışı burada geçirdikten sonra Tura ve Tobol nehirlerinin aşağı kısımlarına

doğru harekete geçmiştir. Yermakov'un karşındaki Küçüm Han ise bölgenin yerlilerinden ve Tatarlardan kurmuş olduğu ordu ile Yermakov'un ilerleyişine karşı İsker'de pozisyon almıştır. İki kuvvet arasında büyük muharebe 1582 yılının Ekim ayında gerçekleşmiştir. Her ne kadar muharebe sonucunda Yermakov zaferle çıksa da Batı Sibiryaya içerisinde destekten yoksun ve açlıkla geçen (1583-1584) bir kıştan sonra Ağustos 1585 tarihinde sürpriz bir karşı saldırı sonucunda hayatını kaybetmiştir. Fakat, Küçüm Han ve ona bağlı kuvvetler bölgedeki Rus ilerleyişine karşısında artık gerçek bir engel olmaktan çıkmışlardır (Lincoln 1996: 33-37). Bu dönemde Rusların Sibiryaya yayılma stratejisine bakıldığında zaman bu yayılmanın *ostrog* denilen kontrol noktaları üzerinden olduğu görülmektedir. Ostroglar önemli yolların ve stratejik noktaların üzerine bölgenin gerek kontrolünün gerekse bölge içerisindeki haberleşmenin sağlıklı bir biçimde yapılabilmesi için yapılan güvenlik noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk zamanlar tahtadan korunakları olan bu basit yapıları güvenlik noktaları, ilerleyen dönemlerde artan nüfusla beraber büyük kalelere ve idarî yapılara hatta daha sonra ticaretin önemli rol aldığı önemli şehirlere dönüşmüşlerdir. Haberleşme ağları üzerine inşa edilen bu ostroglar bölgedeki askeri varlığın merkezi oldukları kadar aynı zamanda bölgedeki yerli kabilelerin kontrol edildiği noktalar olarak da görev yapmaktadırlar. Süreç içerisinde stratejik noktalarda kurulan ostrogların sayısı hızlı bir şekilde artarken Uralların batısından başlayarak Yenisey'e kadar Batı Sibiryada 1586 Tümen, 1587 Tobolsk, 1586 Narym, 1594 Tara, 1593 Pelyum, 1593 Berezov, 1594 Surgut, 1598 Verkhoutre, 1601 Mangazeia gibi pek çok önemli ostrog kurulmuştur. Kurulan bu ostroglara daha yakından bakıldığında Ob nehri ve çevresindeki nehirlerde Ruslar pozisyonlarını güçlendirip bölgenin yerlilerini daha rahat kontrol altına almalarının ötesinde entegre bir şekilde sınır aşırı dünya ticaretini de birleştiren bir ilişki ağının parçaları olarak görev görmekteyler. Diğer bir şekilde 1659 yılında doğuda Çin sınırına Nerçinsk ostroğunun kurulması ile kuzey batıda Beyaz Denizde Arhangelsk arasındaki ticaret yolu bu ostrogların sayesinde bağlanırken Batı Sibiryanın da Çin ve Avrupa ticaretini birbirine bağlayan bir mekâna dönüşmüş olduğu görülmektedir. Bu geniş mekân içerisinde Tobol önemli bir ticaret merkezi olarak Ural dağlarının batısında Peçero, Kama ve Volga nehirleri yolu ile Arhangelsk'e bağlanırken aynı zamanda güneyde Nerçinsk üzerinden Çin ticaretinin bağlandığı bir merkez olma özelliğine de sahiptir. Bunun yanında Mangazeia ise İngilizlerin bir ticaret noktası olarak Ural dağlarının kuzeybatısında bulunan Putuzers ve yine kuzeybatı Rusya'da bulunan Arhangelsk'e bağlanan önemli bir noktayı teşkil etmektedir (Hartley 2014: 28-42).

Moskova devletinin Sibiryaya hâkim olması ve bölgede inşa ettiği yeni idarî yapılanma ile birlikte bölgede bulunan yerli kabile hiyerarşisi üzerinden yerlilerin

yönetimi içinde bir düzenlemeye gidilmiştir. Resmî belgelerde Hantı kabile liderleri Yugor knez olarak yazılmaya başlanırken, idarî yapılanma içerisinde çeşitli görevlere atanmışlardır. Bu çerçevede Alaçev ailesi Koda Knezi unvanını alırken Rusların bölgede farklı Hantı gruplara, Nenetslere ve Evenklere karşı düzenlemiş oldukları pek çok askeri harekate da destek vermişlerdir. Bunun yanında Tomsk, Makov, Yenisey Ostyaklarının kurulmasında da rol alan Alaçevler hizmetleri karşılığında 1594 yılında Çar tarafından iki Ostyak volostunda kürk toplama hakkı tanınarak ödüllendirilmiştir. Alaçevler bu statülerini Moskova Devletini destekledikleri müddetçe korumuşlardır. Fakat Alachev öldükten sonra Çar yönetimi Koda Knezliği'ni tasfiye etmiş ve Koda diğer Hantı ve Mansi volostları ile aynı statüye indirilmiştir (The Peoples of Siberia, 1964: 514; Artika moy dom. Polamaya entsiklopediya. Narodı severa zemli, 2001: 201).

Bu süre içerisinde tıpkı Sibirya'nın diğer kavimleri gibi Hantılar da idarî yönetime ağır vergiler ödemek zorunda kalmışlardır. Kürk olarak ödenen bu vergilere örnek vermek gerekirse 17. yüzyılda her bir evli erkek 10 samur kürkü, bekâr erkekler ise 5 samur kürkü vergi vermek zorunda idi. Bunun yanında bölge idarecilerine de "hediye" olarak en iyi kürklerini verilmeleri zorunlu tutulmuştu. Bunun ötesinde bölge içerisinde düzenli verginin toplanması ve asayişin sağlanması adına yerel gruplardan rehin alma yönteminin uygulanması ise yerlilerin yaşamlarını daha da zorlaştırmakta idi. Bu koşullar karşısında Hantılar ve Mansiler Çara bir mektup yazıp durumu bildirmişler ve bu mektuba cevaben Moskova yerel yöneticilerden Hantılar ve Mansi'lere karşı daha yumuşak davranılmasını istese de uygulamada Hantıların ve Mansilerin yaşamlarında bir iyileşme görülmemiştir (The Peoples of Siberia, 1964: 515).

Ağır yaşam koşulları karşısında Hantı ve Mansi reisleri İmparatorluk otoritelerine karşı farklı isyan hareketlerine kalkışmışlardır. 1592 yılında Ablegirim önderliğinde Mansi isyanı yaşanırken hemen arkasından 1607 yılında Koda Prensesi Anna ve Obdor knezi Vasiliy, Berezov ve Obdor Hantıları arasında da bir isyan tertip etmişler fakat başarılı olamamışlardır. 1608 yılına gelindiğinde Prenses Anna ve Knez Çumey ve Surgut Knezi Keul ve Tair Samarov'a katılarak yeni bir ayaklanma başlatmışlardır. Ayaklanmaya İrtiş Tatarları, Kondar ve Sosva Ostyaklarının yanında Obdor Knezi Mamruk da katılmıştır. 1609 yılına gelindiğinde Mansi ve Tümen-Tura Tatarlarının da katılımı ile isyan büyümüş ve tüm kuzey batı Sibirya'ya yayılmıştır. Fakat isyanın liderlerinin yakalanıp idam edilmesinin ardından isyan bastırılmıştır (The Peoples of Siberia, 1964: 515).

17. Yüzyılın sonunda bölgeye gelen Rus tüccarlar ve zengin köylüler Hantı ve Mansilere ait olan toprağı Çarlık Rusya'nın izni ile ele geçirmişlerdir. Bunun yanında

en iyi balık ve av bölgelerini de kaybeden Hantlar ve Mansilerin yaşam şartları iyice zorlaşmıştır. Sonraki süreçte her ne kadar İmparatorluk otoriteleri tarafları uzlaştırmak için çeşitli girişimlerde bulunsalar da Hantların ve Mansilerin bölgedeki yaşamları eskisine dönemeyecektir. Süreç içerisinde bölgenin Rusya İmparatorluğunun idarî bir parçası olması Hantların sosyal statülerini iyiden iyiye kaybetmelerine de yol açmıştır. Öyle ki, artık 19. yüzyıla gelindiğinde sözde Hantlara ait olan nehirlerde büyük balık firmalarının avlandığını ve Hantların buralarda işçi statüsünde aleyhte anlaşmalar ile çalışmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Hantı balıkçıların ve avcılarının büyük firmalar ile adil olmayan kontratlar imzalamaları veya kredi almaları zaman içerisinde onları borçlu hâle getirmiştir. Alınan borçlar geri ödenemediği gibi kuşaktan kuşağa katlanarak artmakta, borçları artan Hantlar borçları karşılığında zengin tüccarların firmalarında ağır koşullar altında çalışmaya zorlanmaktadır (The Peoples of Siberia, 1964: 515-516).

Diğer taraftan Hantı ve Mansi toplulukları içerisinde bir kesimin zenginleşmesi diğer bir kesimin ise yoksullaşması toplum içerisinde farkı sınıfların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Gerek geleneksel üretim tarzına gerekse ticarete hâkim olan yüksek sınıflar yoksul sınıflar üzerinde baskı kurarlarken yoksulluk içerisinde yaşayan Hantlar başta açlık ve alkolizm olmak üzere çiçek hastalığı gibi pek çok hastalığa da yenik düşmektedirler (Oçerki Obşey Etnografii. Azyatskaya Çasti' SSSR, 1960: 332; The Peoples of Siberia, 1964: 516). Bu ağır koşullara dayanamayan Hantlar 1841 yılında Obdorsk bölgesinde Vauli P'yettomin liderliğinde Nenetslerin çıkarttıkları bir isyana dahil olmuşlardır. Vauli P'yettomin'in isyan planı önce ezilen Hantları da yanına çekerek Obdorsk'a ilerlemek ve burada Obdor idaresinde bulunan Hantı knezi Tayşin'i devirmektir. Fakat diğer isyanlar gibi bu isyanda sert bir şekilde bastırılmıştır.

19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başında bölgede kapitalist ilişkilerin iyiden iyiye gelişmesi Hantı ve Mansi nüfusun hayatını daha da zorlaştırmıştır. Pek çoğu yerli balık firmalarında çalışmak zorunda kalırken geçimlerini zor kazanan Hantlar, zengin tüccarlar karşısında savunmasız kalmışlardır. Yerliler ve tüccarlar arasındaki ticaret sürekli yerlilerin aleyhine gelişirken büyük firmalar ve zengin tüccarlar yerliler üzerinden kârlarını sürekli arttırmaktadırlar (Oçerki Obşey Etnografii. Azyatskaya Çasti' SSSR, 1960: 332; The Peoples of Siberia, 1964: 516).

5. Sovyetler Birliği Döneminde Batı Sibirya'da Mekân İnşası ve İdeolojik Temelleri

Sovyetler Birliği dönemi Batı Sibirya'nın farklı mekânlara bölünmesi hususunda yeni

bir dönem olarak değerlendirilebilir. Ekim 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra yönetime gelen Bolşeviklerin karşılaştıkları ilk ve ciddi sorunlardan biri de klasik Marksist anlayışın (kapitalizmden sosyalizme geçişin) eski Rusya İmparatorluğu sınırları içerisinde sosyal ve sınıfsal olarak mümkün görülmemesidir. Batı Rusya'nın görece sanayileşmiş olması ve beraberinde bir işçi sınıfına sahip olmasının yanında Orta Asya, Kafkasya ve Sibiryaya gibi coğrafyalarda kapitalizm öncesi üretim ve sosyal yapı hâkimdir. Dolayısı ile bölgeler arasındaki bu tarihsel gelişmişlik farkı sosyolojik olarak devrimin Sovyetler Birliği içerisinde tamamlanması önünde bir açmazdır.

Amacı sosyalizme geçmek olan Sovyet yönetimi yukarıda bahsedilen sosyoekonomik farklılaşmayı gidermek için Sovyetler Birliği içerisindeki tüm bölgelerdeki nüfusun sosyoekonomik olarak aynı gelişmişlik düzeyine ulaşabilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ülke içerisindeki dengesiz gelişmeyi ve çözümünü milliyetler sorunu çerçevesinde değerlendiren Bolşevik iktidar bu çerçevede sürece ilkin ülke içerisinde yaşayan farklı dillere sahip etnik grupların veya boyların millileştirilmesi ile başlamıştır. "Ulusal sorun" adı altında bir taraftan eski dönemden kalan yöneticiler (başta Rus Çarı ve sonrasında gelen yöneticiler), toprak sahipleri ve eski yönetim ile işbirliği içerisinde olduğu iddia edilen yerel yöneticiler halk düşmanı ilan edilirken ezen milletlerin milliyetçiliği ve yerel iş birlikçilerine karşı ezilen milletlerin emekçilerinin milliyetçiliğinin desteklenmesi çerçevesinde form olarak millî fakat içerik olarak sosyalist temeller üzerinde bir milliyetler politikası geliştirilmiştir.

Form olarak millî içerik olarak sosyalist bir planda sorunu çözmek isteyen Sovyet iktidarı sahip olduğu ideolojik duruş çerçevesinde endüstrileşme, kolektifleştirme, kültür devrimi ve kimlik inşası gibi olguların bir araya geldiği bir ara formül ile sosyalizme geçişin önünde duran sosyal, ekonomik ve kültürel sorunların üstesinden gelmeyi hedeflemektedir. Bu politika dahilinde ilkin her bir etnik grup veya boy millî bir yapı olarak kabul edilmiş ve sonrasında her bir milliyete kendi ekonomik, kültürel ve sosyal problemlerini sosyalist ilkeler doğrultusunda çözüp geliştirebilecekleri kendi adları ile anılan otonom bölgeler tahsis edilmiştir. Bu bölgeler milletlerin nüfuslarına göre sınıflandırılırken cumhuriyet, otonom bölge veya okruk olarak farklı formlarda hayata geçirilmiştir.

Sonuç olarak, böyle bir fikir ile yola çıkan Sovyetler Birliği yönetimi ilk başta her bir etnik grubun veya boyun kendi ekonomik, kültürel, sosyal meselelerini sosyalist prensipler çerçevesinde hallederek militleşeceğini, sosyalist prensipler etrafında dinî, sınıfsal tüm farklılıkları aşmış, sosyal ve kültürel olarak tarihsel gelişmişlik seviyeleri eşit hâle gelen tüm milletlerin işçilerinin de hep birlikte sosyalizm çatısı altında birleşeceklerini varsaymaktadır (Bromley 1987: 146; Bromley 2008: 340). Diğer bir

deyişle bu öngörüü amaçlayan Sovyet Milliyetler Politikası millî ve enternasyonal olmak üzere iki zıt olgu üzerine temellendirilmiştir. Yani sosyalizm temelinde inşa edilen “sosyalist-milliyetlerin” işçileri diğer “sosyalist-milliyetlerin” işçileri ile birleşecekleri için Sovyet Milliyetler Politikası anlayışı içerisinde millet olgusu komünist topluma geçiş süreci içerisinde rol alan geçici bir olgu olarak görülmektedir.

Bu ideolojik varsayım doğrultusunda millî cumhuriyetler, otonomiler ve okruklar bir yandan kurulurken diğer yandan milliyetler politikasının kuvvetlendirilmesi çerçevesinde yerleşme (Korenizatsiya) siyaseti de bir araç olarak her bir özerk yapı içerisinde uygulanmaya başlanmıştır. Bu plan dahilinde özellikle 1930lu yılların başlarında her bir millî özerk yapı içerisinde *nomenclatura* olarak adlandırılan yerli kadroların yetiştirilmesine ağırlık verilirken, bu politika çerçevesinde yetişen millî elitlere biçilen rol ise kendi otonomilerinin özgün koşullarına uygun olarak sosyalizmi hayata geçirmektir (Harunov 2009: 274). Dolayısı ile böyle bir politikayı hayata geçirip istenilen sosyalist içerikli millet tipini ortaya çıkarmak sosyalist olan devletin üst kültürü ile millî üst kültürün bütünlendirilmesini gerektirmektedir. Bu plan kapsamında ilk başta millî yazı dilleri inşa edilirken akabinde bu politika eğitim ve kültürün her dalında desteklenmiştir. Böylelikle etnik kültürün sosyalist fikirler doğrultusunda tekrardan ele alınıp işlenmesi ile birlikte yerli nüfusun Sovyet devletine entegrasyonunun sağlanması amaçlanmıştır (Harunov 2009: 276). Böyle bir politika ile bir yandan her bir millet için sosyalist içerikte yüksek millî kültür inşa edilirken, diğer yandan inşa edilen bu ulusal kültürlerin işçileri arasında B. Anderson’un ifadesinden biraz daha farklı olarak aynı enternasyonal “cemaatin” parçası oldukları hayalini inşa etmek hedeflenerek form olarak özcü olan millî anlayışa evrimsel bir boyut kazandırmayı amaçlamaktadırlar.

Sovyetler Birliği’nin geliştirmiş olduğu bu idarî yapıya Batı Sibiryaya özelinde bakıldığında yukarıda bahsedilen anlamda Hantı-Mansi Otonom Okruğu, Nenets Otonom Okruğu olmak üzere millî bölgelerin yanında Sverdlovskaya Oblast, Tümenkaya Oblast gibi idarî bölgelerin de kurulduğu görülmektedir. Kurulan millî bölgeler içerisinde milliyetler politikasının Hantılar üzerindeki etkisine bakıldığında konunun uzmanları Hantıların 1917’ye hatta daha ileriki tarihlere kadar tek bir etnos olmadıklarını belirtmektedirler. Konunun uzmanlara göre Hantılar Sovyetler Birliği döneminde bir etnik grup - milliyet hâline gelmişlerdir. Sovyetler Birliği döneminde millî bölgeler (Okruk) çatısı altında eğitim ve kültürel kurumların açılması, ulaşım ağının gelişmesi, insanlar arasındaki iletişimin güçlenmesi sonucunda önceki dönemlerde birbirlerinden görece izole bölgesel (territorial) gruplar arasındaki haberleşmenin, iletişimin Hantı etnosu içerisindeki konsolidasyonun yoğunlaşmasına neden olduğu (Sokolova 1975: 197; 210) ve bunun da Hantıların

milletleşmesi önünde engel teşkil eden yerel etnografik yapıların konsolidasyonunu sağladığı söylenebilir.

Diğer taraftan, Sovyetler Birliği'nin ilk dönemlerinde millî kimliğin geliştirilmesi için inşa edilen mekânsal yapıların Moskova merkezli tüm birlik ekonomisi (İngilizce: All union economy) politikaları ile çakıştığını da görmekteyiz. Hammadde kaynakları ve bu kaynakların işlenme tesislerini bir idarî yapı altında toplayan tüm birlik ekonomisi çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin pek çok bölgesinde geniş ekonomik bölgeler kurulmuştur. Bu ekonomik bölgeler kendi mekânlarını inşa ederlerken pek çok zaman millî kimliğin geliştirilmesi için kurulan mekânları da parçalamışlardır. Çalışmalarında farklı idarî ve millî bölgelerin tümünden birleştirilerek veya parçalarının birleşmesi ile oluşan bu ekonomik bölgeler ile millî bölgeler arasındaki çatışmaya Kazakistan özelinde değinen M.B. Olcott ekonomik bölgelerin idarelerinin Moskova'dan tayin edilen bir yönetici grubu tarafından sağlandığını ifade ederken, otonomilerin de kendi topraklarında ancak bu ekonomik bölgeler dışında kalan yerlerde söz sahibi olabildiklerini belirtmektedir (Olcot 1987: 241-242). Ekonomik bölgelerdeki endüstriyel dönüşüm Kazakistan'da veya diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Hantı-Mansi Otonom Okruğunda da millî ve Moskova merkezli mekân anlayışlarını karşı karşıya getirmektedir. Zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin bulunduğu Batı Sibirya ekonomik öncelikler düşünülerek farklı ekonomik bölgelere ayrılırken, bu ekonomik bölgelerin sınırları (territörileri) millî öncelikler için inşa edilmiş mekân veya mekânların sınırlarını parçalamakta ve bu millî bölgelerin yönetimlerini zayıflatmakta hatta pek çok noktada etkisiz hâle getirmektedir.

6. Sovyetler Birliği ve Sonraki Dönemde Batı Sibirya'daki Dönüşüm ve Hantıların Sosyokültürel Durumları ve Hantı Kimliği

Sovyetler Birliği'nin bölgede yerleşme ve Sovyet Milliyetler Politikaları çerçevesinde hayata geçirmiş olduğu projeler içerisinde ilkin eğitim ve sosyokültürel alanda yapmış olduğu atılım dikkatleri çekmektedir. Öyle ki devrim öncesi Hantıların arasında okur yazarlık oranı çok düşükken 1923 yılında millî ilişkilerden sorumlu halk komiserliği Hantıların Moskova'ya ziraat alanında eğitim için yollanmasını talep etmiştir. 1952 yılına gelindiğinde üç binden fazla Hantı ve Mansi öğrenci tam devlet bursu ile millî okullarda eğitim almaya başlamıştır. Okul öncesi eğitime de önem verildiği 1952 yılında 46 yuva mevcut olup devlet tarafından maddi olarak desteklenmektedir. Her bir büyük kolhozda dördüncü sınıfa kadar eğitim yapan bir ilkokul bulunurken yedi veya on yıllık eğitime devam imkanına da sahip

olmuşlardır. Okruklar da ise farklı alanlarda özel eğitim alabilecekleri okullar açılmıştır (The Peoples of Siberia, 1964: 545 - 546). Bu okullar içerisinde Hantılar ve Mansiler için pedagoji alanında eğitim yapan okul özellikle önemli bir yer tutmaktadır. Bölgedeki öğrenci sayısı 1932 yılı ile karşılaştırıldığında artış gösterirken 1951 yılına gelindiğinde beş yüz öğretmenin mezun olduğu görülmektedir. Bunun yanında yine 1952 ve 1953 yılları arasında Leningrad'a Zhdanov Devlet Üniversitesinde ve Herzen Devlet Pedagoji Üniversitesinde eğitim almaları için pek çok Hantı öğrenci yollanmıştır. Diğer taraftan Hantı edebi dilinin geliştirilmesi de sosyalist kültüre geçişte hemen hemen Rus diline hâkim olmayan Hantılar için önemli bir gelişme olarak görülmektedir (The Peoples of Siberia, 1964:546). Öyle ki, Hantılarda ilk yazı dili çalışmaları XIX. yüzyılda başlarken Sovyetler Birliği döneminde yerleşme politikaları içerisinde güncel yazı dili 1930'lu yıllarda Kazım lehçesi üzerine inşa edilmiştir. 1950'li yıllara gelindiğinde doğu lehçelerinde alfabe ve ders kitapları da hazırlanmıştır. Günümüzde Obdor, Kazım, Şunışkar, Vahov ve Surgut olmak üzere beş farklı lehçede Hantı yazı dili bulunmaktadır. 1989 yılında yapılan nüfus sayımında ise Hantıların yüzde 60.5'i Hantı dilini ana dili olarak belirtmiştir (Artika moy dom. Polarnaya entsiklopediya. Narodı severa zemli, 2001: 201; Sokolova 1975: 197). Edebî dil özellikle ilkokulda etkin olup Rusçanın öğrenilmesinde de önemli bir olgudur. Devrimden sonra yazı dili için alfabe geliştirilmiş ve eğitim, siyaset ve sanat alanında Hantı dilinde pek çok eser basılmıştır. Bu eserler 1939 – 1940 yıllarına kadar Latin alfabesinde basılırken bu tarihten sonra Kiril alfabesine geçilmiştir (The Peoples of Siberia, 1964: 546).

Bu yıllarda eğitim ve kültür alanında sürdürülen çalışmalar arasında Hantı folkloru üzerinde de çalışmalar yapılmıştır. Bu çerçevede geleneksel şiirsel folklor, efsaneler, mitolojik hikayeler, şarkılar, kahramanlık destanları, masallar, lirik şarkılar pek çok araştırmacı tarafından toplanmış ve bu materyal üzerinde çalışılmaya başlanmıştır. Kozmolojik bir içeriğe sahip olan efsaneler, mitolojik hikayeler ve şarkılardan oluşan bu geniş materyalin pek çoğu köken ve totemik atalar olgularını işlemekte ve dolayısı ile Ugor toplumunun tarihini de tasvir etmektedir. Diğer taraftan şarkılar ve hikayelerin sözlü anlatımları komşu kavimler ile yapılan savaşlar hakkında olup yapılan kahramanlıklar anlatılmaktadır (The Peoples of Siberia, 1964: 546). Grigoriy Dimitrieviç Lazarev, Eremey Daniloviç Aypin, Yuriy Vello, Mitrofan Alekseeviç Tebetev, Roman Prokop'eviç Rugin, Mikul' İvanoviç Şul'gin, Matrena Pankrat'yevna Vahruşeva gibi yazarlar bu dönemin önde gelen Hantı yazarları içerisinde olup Hantı kültürünün yeniden canlandırılması için önemli eserler vermişlerdir (Kosintseva 2013).

Yerleşme ve Sovyet Milliyetler Politikaları kendisini ekonomi ve buna bağlı

olarak sosyalist üretim tarzının Hantı toplumuna yerleştirilmesinde de hızla göstermiştir. Özellikle 1920'li yılların sonunda yerliler arasında kolektifleştirme başlamıştır. Bu tarihten sonra hızla ilerleyen kolektifleştirme 1931 yılında toplam nüfusun % 49'unu kapsarken bu oran bir yıl sonra 1932 yılında % 58'e ulaşmıştır. 1939 yılına gelindiğinde ise temel üretim merkezleri kolektif çiftlikler etrafında birleştirilmeye başlanmıştır (The Peoples of Siberia, 1964: 536-537).

1930'lu yıllardan sonra özellikle balıkçılık alanında kurulan işletmelerin yanında kereste işletmeciliği, yağ presleri ve meyve çıkarma tesisleri ve fabrikaları Hantı ve Mansilerin yaşadıkları bölgelerde kurulmaya başlanmıştır. Sovyetler Birliği ile yaşanan sanayileşme hamlesi Hantılar içerisinde özellikle geleneksel üretim alanında yaşanırken özellikle balıkçılık, avcılık, geyik yetiştiriciliği, orman meyvelerinin üretimi, hayvan yetiştiriciliği, kürk üretimi ve tarım gibi alanlarda toplanmaktadır. Özellikle tarım, güney bölgelerinde önem kazanırken balık üretimi Hantıların yaşamış oldukları bölgelerdeki toplam üretimin % 50'sine tekabül etmektedir. Bu rakam Ob nehrinde yapılan üretimi Sibiry'a'daki büyük nehirlerde yapılan balık üretimi içerisinde birinci sıraya koymaktadır (The Peoples of Siberia, 1964: 537).

Avcılık Hantılar için balıkçılıktan sonra gelen önemli ekonomik uğraşlardan bir diğeridir. Bu dönemde av süresi kanun ile belirli periyotlara bağlanırken bölgedeki av hayvanlarının nüfuslarının arttırılması için de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. 1951-1952 yılları arasında av alanları kolektif av alanlarına dönüştürülürken bu bölgelerde avcılık kesin izinlere bağlanmıştır. Resmî izne sahip avcılar beş veya altı kişilik gruplar oluştururken her bir grubun kendine ait bir av bölgesi vardır (The Peoples of Siberia, 1964: 538).

1936 yılında kürk hayvanları için kolektif çiftlikler açılmaya başlanmıştır. Bu çiftliklerde tilki başta olmak üzere değerli kürke sahip hayvanlar yetiştirilmektedir. 1953 yılına gelindiğinde bu tip çiftliklerin sayısı 1949 yılı ile karşılaştırıldığında üç katına çıkarken bu çiftliklerde yetiştirilen hayvan sayısı ise on bir kat artmıştır. Geyik yetiştiriciliği ise Hantılar için bir diğer önemli geçim kaynağı olduğundan bu alan ile ilgili olarak Hantılar ve Mansilerin yaşadıkları bölgelerde toplam 58 kolektif çiftlik kurulmuştur. Bu çiftlikler içerisinde geyik üretiminin %80'i Berezovsky rayonunda yapılırken 1941 – 1954 yılları arasında Berezovskiy Rayonunda bulunan Kalinin kolektifinde tek başına geyik üretimi beş kat artmıştır. Bunun yanında geyik çiftliklerinin nakit gelirleri de on kat artmıştır (The Peoples of Siberia, 1964: 538).

Tarım devrim öncesi ile karşılaştırıldığında üretim seviyesini arttıran bir başka endüstridir. Bu dönemde devrim öncesinde sadece güney bölgelerinde yapılan tarım bölgeye getirilen yeni tarım metotları ile birlikte Hantı-Mansi Otonom Okruğunun kuzey bölgelerine kadar genişlemiştir. 1931 yılında tarım araçları ve traktör istasyonu

bölgede kurulumu bu sayı 1952 yılına gelindiğinde dört kat artmıştır. Tarım ile birlikte hayvan yetiştiriciliği de artarken bu alanda da millî kolektif çiftliklerde küçük ve büyük baş hayvan yetiştiriciliği 1931 ile 1952 yılları arasında yirmi misli artmıştır (The Peoples of Siberia, 1964: 539).

1951 yılına gelindiğinde Ob nehrinin kuzeyinde yer alan kolektif çiftliklerin formlarında değişikliklerin yaşandığı görülmektedir. Bu çerçevede, Hantı-Mansi Otonom Okruğunda görece ufak boyutlara sahip olan yerleşik veya yarı yerleşik kolektifler bir araya getirilmeye başlanmıştır. 1951 yılında Hantı kolektifi olan Lenin Yolu (Şerkalı köyü) ve Rus kolektifi bir kooperatif içerisinde birleştirilmiştir. İlerleyen yıllarda benzer uygulamaların devam ettiği görülmektedir (The Peoples of Siberia, 1964: 540-541). 1952 yılında elektrik üreten bir güç santralının inşaatına başlanırken, sosyal kulüpler, kreşler ve diğer kültürel ve servis alanında kurumlar Hantı-Mansi Otonom Okruğunda kurulmuştur (The Peoples of Siberia, 1964: 541).

Hantı-Mansi Otonom Okruğundaki ekonomik ve sanayi dönüşüm beraberinde Hantı-Mansi Otonom Okruğunun Batı Sibirya'daki geniş ekonomik bölgelere entegrasyonunu gündeme getirdiği gibi bu değişim günümüze kadar gelecek süreç içerisinde etnik asimilasyonu da beraberinde getirmiştir. Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Sibirya'da kurulan petrol ve gaz işletmeciliği endüstrileşmenin yanında hızlı şehirleşmeyi de tetiklemiştir. Petrol ve gaz işletmeleri çerçevesinde pek çok şehir ve yerleşim birimi gelişirken bu etki Hantı-Mansi Otonom Okruğuna da yansımıştır. Bölgede yapılan yer altı araştırmaları, enerji, ulaşım, taşıma gibi alanların bölgede gelişmesine ve Sovyetler Birliği'nin büyük sanayi bölgeleri ile entegrasyonuna yol açmıştır. Özellikle 1940'lı ve 1950'li yıllar bölgede yapılan araştırma çalışmaları sonucunda Surgut, Beryezovsk gibi petrol ve gaz açısından önemli noktaların temellerinin atıldığı yıllardır. İleriki yıllarda bu alanların sayıları hızla artarken Hantı-Mansi Otonom Okruğunda Nijnevartovsk, Surgut, Yujno-Balıkskiye (Yugansk) ve Şaimskiy (Uralsy) olmak üzere dört temel birim kurulmuştur. 1960'lı yıllar gelindiğinde ise Hantı-Mansi Otonom Okruğunda ülkenin toplam petrol üretiminin yüzde altmışı üretilmeye başlanmıştır. Üretimin bu denli artışı beraberinde bölgeye büyük bir iş gücünü de çekmiştir (Stas 2013: 95-97). Sovyetler Birliği döneminde bölgede gelişen petrol ve gaz temelli endüstrileşme her ne kadar perestroyka ve devam eden dönem içerisinde krize girip belirli bir gerileme yaşanmış olsa da günümüzde Batı Sibirya'daki petrol ve gaz üretimi tekrardan üretim gücünü toplamış sektörler olarak karşımıza çıkmaktadır. 2000'li yılların başında Gazprom ve Rosneft gibi iki büyük şirket tarafından gaz ve petrol üretimi monopol altına alınırken çevre ve beraberinde sosyal sorunlar da bölgedeki etnik grupların kültürel varlıklarını tehdit edecek seviyede büyümektedir.

Petrol ve gaz şirketlerinin bölgedeki faaliyetleri büyük oranda çevre kirliliğine yol açarken aynı zamanda bölgenin yerlileri olan Hantılar ve Mansiler için hem geleneksel olarak balık ve geyik üretimi yaptıkları topraklar hem de kutsal olan bölgeler çevre kirliliğinden mağdur olmaktadır. Kutsal yerler ve bölgenin yerlileri için kültürel önemi olan mekânlar tanınmayacak şekilde bozulmaktadır. Özellikle petrol sahaları Hantılar için dinî açıdan önemli alanları tehdit altına alırken bu çerçevede mezarlıklar, kurban veya adak yerleri, ırmaklar, göller, nehirlerin kumları, kutsal korular – ormanlar, nehirlerin kaynakları veya nehirlerin birleştikleri noktalar gibi kutsal sayılan doğal yapılar ve hatta arkeolojik alanlar tahrip olmaktadır (Wiget; Balalaeva 2014: 43).

Bölgede gaz ve petrol sanayisinin gelişmesi sonrasında bölgenin yerlileri için kutsal sayılan ve zarar gören yerlerinden bir kaçına değinilecek olunursa ilkin Tromyegan kıyılarında bulunan höyük örnek olarak gösterilebilir. Burası Torım-Kot (Gök Tanrısı) ile ilişkilendirilmekte ve dinî ritüellerin yapıldığı bir mekân olarak düzenli hac aktivitelerinin yanında (genç Hantıların geldiği bir mekân) geleneksel inanç pratiklerinin yapıldığı bir yerdir. Bu höyüğün tepesinde kutsal sayılan ağaçlar bulunurken bu ağaçların dallarına kurban edilmiş geyiklerin derileri veya adak olarak kumaşlar bağlanmaktadır. Fakat bu höyüğün yabancılar tarafından saldırıya uğradığı, Hantılar tarafından kutsal sayılan ağaçların bir çoğunun da bölgeye gelen balıkçılar tarafından kesildiği belirtilmektedir. Bu duruma bir başka örnek olarak İmi-Yaun ismi ile bilinen höyük verilebilir. Özellikle doğu Hantıların dua etmek için geldiği bu höyük bürokratik pragmatizm sonucu doğaya verilen tahribattan etkilenen bir bölge olarak günümüzde tamamen kum ocağına dönüştürülmüştür (Wiget; Balalaeva 2014: 43-44). Diğer taraftan son dönemde Hantılar ve petrol şirketleri arasında çıkan çatışmalara örnek olarak Hantılar için kutsal olan İmlor gölü etrafında Surgutneftgaz şirketince yapılan çalışmalar gösterilebilir. Bölgenin yerli halkı tarafından kutsal olarak kabul edilen bu göl etrafında efsaneye göre göksel tanrının elçisi taş ayı ve Yugan tanrısı arasında bir savaş yaşanmıştır. Savaşın sonucunda ölümcül şekilde yaralanan ayı teselli için annesine doğru yere inmiştir. Günümüzde çevresinde avcılık, balıkçılık, kamp ateşi yakma, ot ve mantar toplamanın bile yasak sayıldığı bu bölgede bir milyon tondan daha fazla bir petrol rezervi de bulunmuştur. Bu durum karşısında her ne kadar bölgenin yerlileri 2012 yılında bu gölün koruma alanı olmasına ilişkin bir proje hazırlamış olsalar da bu bölgenin kullanımı gerek yerlilerin gerekse ekolojik dengenin aleyhine bir şekilde Surgutneftgaz şirketine verilmiştir. Süreç içerisinde İmlor gölü çevresinde petrol sondaj kuleleri artarak çoğalırken aynı zamanda petrol borularından göl ve çevresine petrol sızmaya başlamıştır. Surgutneftgaz'ın bölgedeki bu faaliyetleri doğanın geri dönülemez derecede kirlenmesine neden olmuştur. Bu durum karşısında bir geyik

yetiştiricisi ve şaman olan Sergey Keçimov'un duruma tepkisini göstermesi gaz şirketi ile arasında mahkemeye yansıyacak sorunları da beraberinde getirmiştir (Change Org, Fomin 2015).

Petrol ve gaz sanayii beraberinde gelen değişim Hantıların sosyal yaşamlarının yanında geleneksel kimliklerini de derinden etkilemektedir. Geleneksel Hantı kimliği – sir adı verilen ve baba tarafından soy (clan) sistemi ve yaşanan bölge gibi iki temel olgunun birleşimi üzerinden gelişmektedir. Bu ikili anlayış içerisinde aynı zamanda baba tarafından olan ataların, grubun yaşadığı bölgenin koruyucuları olarak kabul edilmektedir. Pek çok sir tavşan, geyik gibi zoomorfik isimlendirmeler alırken bazıları ise yah olarak adlandırılan coğrafi isimlendirmeler almaktadırlar. Yah yerel – bölgesel, bölgede yaşayan sosyal grup olarak çok zaman sir olgusu ile semantik olarak eşleşmektedir. Örnek olarak Yugan Hantıları içerisindeki pek çok sir nehirler ile bağlantılıdır. Dolayısıyla bu sirlere atalarının ruhlarının bu nehirlerde yaşadıklarına inanılmaktadır. Bu anlamda yerel bölgesel kimlikler öne çıkarken pratikte de bunun örnekleri görülmektedir. Örnek olarak bir Yugan Hantı almış olduğu pasaportun milliyet hanesine Yuganlı - Yuganets ifadesini yazdırmıştır. Buldukları bölgelerde geleneksel olarak geçimlerini sağlayan Hantıların gerek sanayii projeleri sonucunda gerekse farklı çevre felaketleri sonucunda yaşam alanlarını kaybetmeleri aynı zamanda geleneksel kimliklerini de kaybetmelerine yol açmaktadır (Wiget; Balalaeva 2014: 55-56).

Ekonomik dönüşüm alanında yukarıda değinilen problemler yaşanırken, diğer taraftan günlük hayat ve kültürel alanda da değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimin başında eğitim kurumlarının inşası ve beraberinde yaşanan eğitim programlarının geldiği söylenebilir. Eğitim programları Sovyet Milliyetler Politikasının bir aracı olarak işleve sahipken süreç içerisinde Sovyetler Birliği'nde yaşanan politik dönüşüme göre eğitim politikaları da değişim göstermiş ve günümüze kadar Hantılar aleyhine gelişen bir sürece dönüşmüştür. Y. Y. Dolzhenko tarihsel olarak Hatların millî eğitim programları üzerine yapmış olduğu çalışmalarda bu süreci 1096 – 1707 dünya görüşünün oluştuğu dönem, 1708 – 1917 millî eğitimin yükseliş aşaması, 1918 – 1937 millî eğitimin işleyişinde başarısızlık aşaması, 1938 – 1971 millî eğitimin yıkım dönemi, 1972 – 1990 millî eğitimde yeniden oluşum dönemi, 1991 – 2011 ve 2011 – 2015 millî eğitimin gelişimi ve günümüz olmak üzere yedi farklı dönemde incelenmektedir (Dolzhenko 2016: 64). Y. Dolzhenko'nun yapmış olduğu bu sınıflandırma aynı zamanda bizlere Hantıların yaşamış oldukları bölgelerdeki mekânsal yapının dinamiklerini de yansıtmaktadır.

Y. Dolzhenko, 1096 – 1707 dünya görüşünün temellendiği dönemde çocukların ailede almış oldukları eğitime dikkat çekerken bu süreçte çocukların gerek avcılık ve

balıkçılık gerekse hâkim doğa şartları altında hayatta kalma becerileri kazandıklarını belirtmektedir. Bu dönemde eğitimin gerek geleneksel dünya görüşü ve yaşanan doğal çevrenin algılanışının yanında inanç sistemi içerisinde şekillendiği belirtilmektedir (Dolzhenko 2016: 64). Özellikle ailede sözlü olarak başlayan folklor, halk hikâyeleri, mitler, efsaneler, atasözleri, şarkılar ve oyunların sosyalizasyon süreci içerisinde yerlilerin etno kültürel gelişiminde önemli bir yere sahip olduğu Dolzhenko tarafından belirtilmektedir. Bu yol ile genç nesillerin dışarıdan gelen etkilere karşı kendilerini koruma mekanizmalarının geliştiği de belirtilmektedir (Dolzhenko 2013: 34-35). Yapmış olduğu çalışmalarda Dolzhenko, Hantılar ile yakın çevrede yaşayan Türk dilli gruplarında bu süreç içerisinde Hantıların geleneksel yapılarına belirli noktalarda etki ettiklerini belirtmektedir (Dolzhenko 2013: 35).

Diğer taraftan, 1708 yılında bölgedeki yerliler olan Hantılar ve Mansiler arasında yapılan Hıristiyanlaştırma çalışmaları bu dönemde ağırlık kazanmıştır. Her ne kadar bölgede Hıristiyanlığın yayılması yönünde çalışmalar yapılsa da yine de geleneksel Hantı inanaçları Hantılar tarafından korunmuş ve etnik gelişim içerisinde fonksiyon göstermeye devam etmiştir. Diğer taraftan Hıristiyanlaştırma faaliyetleri çerçevesinde misyoner okullarının kurulması ve burada yeni nesillerin çeşitli programlardan geçirilmeleri de dönem içerisinde hissedilen bir başka olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç içerisinde Hantılara başta misyonerlerin planlamış oldukları eğitim programları olmak üzere çeşitli eğitim programları uygulanmıştır. Y. Dolzhenko bu okulların her ne kadar misyoner okulları olsa da bu okullarda pek çok Hantın profesyonel yetenekler kazanmaya başladığını ifade etmektedir. Bölgenin Rusya İmparatorluğu egemenliği altına girdiği bu dönem içerisinde özellikle Ob nehrinin kuzey bölgelerinde gerek değerli yer altı kaynaklarının araştırılmasına yönelik çalışmalar gerekse kürk, balık gibi yer üstü kaynaklarına dikkat çekilmesi sonucunda bölgede bulunan yerli Hantı ve Mansiler arasında etnik bilincin gelişmesine yol açan önemli gelişmeler yaşandığına değerlendirilmektedir. (Dolzhenko 2016: 64; Dolzhenko 2013: 35).

Sovyet dönemine gelindiğinde bölgede açılan Hantı-Mansi Otonom Okruğunda millî eğitim kurumları devlet desteği ile kurulmuş ve geliştirilmiştir. Bu dönemde okuma yazma seferberlikleri başlatılmış, halka ücretsiz eğitim sağlanmıştır. Yerleşme politikaları çerçevesinde Hantıların da kültürel gelişimi için farklı alanlarda çalışmalara başlanmıştır (Dolzhenko 2013: 35).

1918 – 1937 yılları arasında yaşanan bu gelişme sonrasında 1938 – 1971 yılları arasında millî eğitim alanında yapılan atılımda bir kırılma yaşanmıştır. Özellikle bu dönem içerisinde Rus dilinin okullarda mecburi ders olarak okutulmaya başlanması ana dilin yerinin ikinci plana itilmesine neden olmuştur. Devletin eğitim

müfredatındaki bu değişim zaman içerisinde millî eğitim ve etnik varlık üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır. Özellikle bölgede açılan petrol yataklarının bölgenin Ruslaşmasındaki rolüne dikkat çekilirken bölgede yaşanan demografik yapıdaki değişim ve bu dönem içerisinde de Hantılar arasında yaşanan nüfus hareketleri sonucunda geleneksel olarak soy gruplarının yaşadıkları bölgelerden kolhozlara veya görece büyük kozmopolit yerleşim birimlerine yapılan nüfus hareketleri sonrasında geleneksel adetler ve yaşam tarzları kaybolmaya başlamıştır (Dolzhenko 2013: 35).

1972 – 1990 yılları arasında da her ne kadar profesyonel alanlarda eğitim gelişse de bu gelişimin bir sonucu olarak yerli gruplar büyük yerleşim birimlerine çekilmektedirler. Bu yerleşim birimlerine yüksek eğitim ve kalifikasyon almak için gelen yerli gençler süreç içerisinde geri dönmeyerek gerek dillerini gerekse millî kültürlerini kaybetmeye başlamışlardır. Bu noktada özellikle şehirleşme olgusuna dikkat çeken Y. Dolzhenko bu sürecin (yerleşik hayata geçiş) özellikle genç yerli kuşakların dünya görüşleri üzerinde olumsuz etkileri olduğunu belirtirken gençler arasında yaşanan etnik bilinç kaybına dikkat çekmektedir (Dolzhenko 2013: 36). Bu noktada Y. Dolzhenko XX. yüzyılın 90'lı yıllarına kadar Hantıların ve Mansilerin bir kaç kuşağının devletten herhangi bir destek almadıklarını, bunun sonucunda da bu kuşaklar içerisinde millî bilincin düşük bir seviyede olduğunu belirtirken bununla beraber yine bu kuşakların kendi kimliklerini ve millî topluluklarını kaybettiğini ifade etmektedir. Diğer taraftan Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bu durumun değiştiğini söyleyen Y. Dolzhenko bu dönemden sonra durumun daha iyi şekilde gelişim gösterdiğinin de altını çizmektedir (Dolzhenko 2016: 64; 66).

1991 – 2011 yılları arasında Hantı-Mansi Otonom Okruğunda millî eğitim alanında bir canlanmanın yaşandığı ve bu çerçevede yerli halklar için bir bilimsel araştırma merkezi kurmasının yanında yine Ob Ugorlarının manevî yaşamlarında da bir yeniden doğuş yaşandığı belirtilmektedir. Öyle ki, 4 aralık 2001 yılında Hantı-Mansi Otonom Okruğunda Kuzeyin Az Nüfuslu Halklarının Dilleri hakkında bir yasa çıkarılırken benzer şekilde yine 18 haziran 2003 yılında Hantı-Mansi Otonom Okruğunda yaşayan Kuzeyin Az Nüfuslu Halklarının folkloru hakkında da bir başka yasa daha çıkarılmıştır. Çıkarılan bu yasalar ile millî kurumların (okul öncesi ve millî okullar), eğitim merkezlerinin teknik ve materyal olarak donatılmasına katkı sağlanmıştır (Dolzhenko 2016: 66).

2012 yılından itibaren özellikle çocuklar ve gençleri hedefleyen ana dilde eğitim alanında yapılan organizasyonlar ve eğitim faaliyetlerinde önemli bir ilerleme yaşanmıştır (Dolzhenko 2016: 66). Günümüzde ise idarî seviyede millî eğitimin gelişimi etnik kimliğin, etnik kültürün korunması ve geliştirilmesi anlayışı devam etmektedir. Bu çerçevede dil yuvası (Rusça. yazıkovoye гнездо) ismi altında tüm

Fin-Ugorları kapsayan bir proje çerçevesinde konu ele alınırken dilin kullanımının farklı alanlarda artırılması hedeflenmektedir. Devlet desteği ile başlayan bu proje 2014-2020 içerisinde Hantı-Mansi Otonom Bölgesinde – Ugor dil varlığı ve eğitiminin ilerletmesini hedeflemektedir. Özellikle 2015 yılına kadar Hantı ve Mansiler arasında milli eğitim alanında yapılan çalışmalar çerçevesinde etnik bilinç ve sosyal hayatta hazırlık arasında bir korelasyonun kurulması amaçlanmıştır (Dolzhenko 2016: 66).

Diğer taraftan Hantı-Mansi Otonom Okruğunda görece küçük ölçekli alan araştırmalarının sonuçları incelendiği zaman özellikle nüfus bakımından karışık yerleşim birimlerinde başta Hantılar olmak üzere yerli grupların asimilasyon ile karşı karşıya kaldığı da görülmektedir. Bu noktada özellikle karışık evliliklere dikkat çeken uzmanlar Seliyarovo isimli yerleşim biriminde yapmış oldukları alan araştırmasında toplam on dört evlilikten sadece birinin Hantılar arasında gerçekleştiğini kaydetmişlerdir. Diğer on evlilik Ruslar ile yapılırken geriye kalan üç evliliğin ise Hantı – Tatar, Hantı – Komi ve Hantı – Moldovan evlilikleri olduğu belirtilmiştir (Zen'ko 1995: 84).

Yapılan araştırmalarda Hantılar arasında ana dili kullanımını olumsuz olarak etkileyen faktörlerin başında yerleşim alanlarının kozmopolit hâle gelmeleri ve artan karışık evliliklerin geldiği görülmektedir. Örnek olarak Zenkovo isimli başka bir yerleşim biriminde yapılan araştırmada da Hantılar arasında ana dillerini bilme oranının sıfır olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Seliyarova'da da Hantı dilinin bilinme oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu çalışmalara daha yakından bakıldığı zaman her iki yerleşim biriminde de ana dillerini bilmediklerini belirten katılımcıların yüzde ellisi kendi ebeveynlerinin de ana dillerini bilmediklerini belirtmişlerdir. Araştırma sonucunda ise toplam Hantı nüfusunun yüzde 86.6'sının da ana dillerini bilmedikleri tespit edilmiştir (Zen'ko 1995: 84 - 85). Günümüzdeki etnik durum Hantılar için özellikle kozmopolit bölgelerde karışık aileler içerisinde bir asimilasyon süreci ve başta ana dil ve milli kültürün kaybını beraberinde getirirse de yine araştırmalar ilginç bir şekilde göstermektedirler ki karışık evliliklerden doğan çocuklar Hantı olarak kayda geçmektedirler. Uzmanlar bu durumu devlet politikaları ile açıklarlarken son yıllarda devletin Kuzeyin Az Nüfuslu Halklarını destekleyici yöndeki politikaları ve bu politikalar çerçevesinde yerlilerin belirli öncelikler kazanmaları kimlik seçimi açısından önemli bir rol oynamaktadır (Zen'ko 1995: 85).

7. Sonuç

Hantılar özelinden incelediğimiz bu durum aslında dünyada pek çok yerde yerliler ve çevrede (periphery) iktidarını sağlayan merkezî iktidar arasındaki çatışmaların da

dinamiklerini yansıtmaktadır. Yerli grupların yaşamış oldukları bölgeler merkez tarafından yeniden anlamlandırılırken farklı mekânlara dönüştürülmektedirler. Bu dönüşüm Hantılar örneğinde olduğu gibi geleneksel mekânsal yapı (anlam, değer, deneyim) ile çatışma içerisine girmektedir. Merkezin empoze ettiği yeni mekân inşaları sonucunda yerel gruplar kendilerini bu yeni yapılanma içerisinde yeniden konumlandırmaya mecbur kalırlarken, bu değişim beraberinde var olma ve kimlik sorunlarını da getirmektedir. Buna karşılık pek çok zaman zayıflayan ve asimilasyon ile karşı karşı kalan yerel kimlikler mekânsal çatışmalar sonucunda yeniden üretilmeye de başlanmaktadır.

Sovyetler Birliği'nden günümüze kadar geçen süre içerisinde görüldüğü üzere Batı Sibiryaya merkeze bağlı enerji sektörleri tarafından büyük bir gaz ve petrol bölgesi olarak görülmektedir. Diğer taraftan Batı Sibiryaya, Hantılar ve diğer yerli gruplarca asırlardır yaşadıkları ve geleneksel kültürlerinin şekillendiği bir mekândır. Dolayısı ile Batı Sibiryaya iki farklı mekân anlayışının birbiri ile çatıştığı bir alan konumundadır. Petrol ve gaz şirketlerinin bölgedeki faaliyetleri sonucunda çevre kirliliğine bağlı olarak yaşam alanlarını kaybeden yerli gruplar aynı zamanda kimliklerini ve varlıklarını da kaybetme noktasında gelirlerken geleneksel yaşam tarzının, inançlarının ve kültürlerinin şekillendiği ve yaşadığı bu mekânların yıkımı karşısında yerlilerin mekânsal temeller üzerinden (bir karşı koyma mekanizması olarak) kimliklerini yeniden inşa ettikleri görülmektedir.

Kaynaklar

- AGNEW, A.J. (2002) *Place and Politics in Modern Italy*. The University of Chicago Press.
- Arktika moy dom. Polarnaya entsiklopediya. Narodı severa zemli. (2001). Red. Z.P. SOKOLOVA, Severnie Prostori: Moskova.
- BART, F. (1969) *Ethnic Groups and Boundaries The Social Organization of Culture Difference*. Boston: Little Brown.
- BECKER, S. (1994) *The Russian Conquest of Central Asia and Kazakhstan: Motives, Methods, Consequences*. H. MALİK (edit), *Central Asia: Its Strategic Importance and FutureProspect*, New York: St. Martin's Press, 39-65.
- BROMLEY, Yu. V. (2008) *Oçerki teorii etnosa*. –M.: izdatel'stvo LKİ.
- BROMLEY, Yu. V. (1987) *Etnosotsial'niye protsessi: teoriya, istoriya, sovremennost'*. –M.: izdatel'stvo Nauka.
- CRESWELL . T. (2005) *Place a Short Introduction*. Blackwell Publishing.
- DEMKO, G. (1969) *The Russian Colonization of Kazakhstan*, P.J. LUONG (Edit). The Transformation of Central Asia. Ithaca: Cornell University Press.
- DOLZHENKO, Yu. Yu. (2013) *İstoriya razvitiya natsional'nogo obrazovaniya korennih narodov Hanti – Mansiyeskogo avtonomnogo okruga – Yugrı: Hanti i Mansi*.

- Gumanitariye i pedagogičeskiye, yestyestvenniye i tehničeskiye nauki. No:4 (80), ss. 33-39
- DOLZHENKO, Yu. Yu., R.H. ŞAYMARDANOV (2016) İz istorii natsional'nogo obrazovaniya nateritorii HMAO-YuGRI. *Ekonomika* (Transport Business in Russia). No. 1, 64-66.
- ELAYEV, A.A (1994) *Buryatiya put' k avtonomii i gosudarsnvennosti*, Moskova.
- ERIKSEN, T.H. (2004) *Etnisite ve Milliyetçilik. Antropolojik Bir Bakış*. (Çev. Ekin UŞAKLI). Avesta – Sosyal Bilim.
- HAJDÚ, P. (1968) *The Samoyed Peoples and Languages*. Indiana University Publications – *Uralic and Altaic Series Volume 14*. Published by Indiana University. Bloomington Mouton & Co., The Hague, The Netherlands.
- HARTLEY, J.M. (2014) *Siberia. A History of The People*. Yale University Press: New Haven and London.
- HARUNOV, R.Ş. (2009) Formirovaniye Tuvinskoy İntelligentsii Putem Vıdvijeniya Korenizatsii Kadrov. *Novie İssledovaniya Tuvı*, № 1-2, 273-289.
- Historia Rossica – Sibir' v sostave Rossiyskoy İmperii. (2007) Moskova: Novoye Literaturnoye Obozreniye.
- İstoriya Sibiri, cilt 3 (1968) Leningrad: İzdatelstvo Nauka – Leningradskoye oteleniye.
- İstoriya Sibiri, cilt 2 (1968) Leningrad: İzdatelstvo Nauka – Leningradskoye oteleniye.
- KOSİNTSEVA, E.V. (2013) Hantıyskaya Literatura ot İstokov do Sovremennosti: Temı, Obrazi, Traditsii. Spetsial'nost': 10.01.02 – Literatura Narodov Rossiyskoy Federatsii (FinnoUgorskaya). Avtoreferat. Dissertatsii na Soiskaniye Uçenoy Stepeni Doktora Filologičeskih Nauk. Saransk.
- LIOBERA, R.J. (1999). *Recent Theories of Nationalism*. University Collage London: Institut deCiencies Poliuies i Socials Barcelona WP. Num. 164.
- LINCOLN, W. (1996) *"Vahşi Batı" Sibirya ve Ruslar*. (Çev. Mehmet HARMANCI) Sabah Yayınları: İstanbul.
- MUIR, R. (1997) *Political Geography – A New Introduction*. Macmillan Press. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London.
- NAUMOV, İ.V. (2006) *The History of Siberia*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Oçerki Obşey Etnografii. Aziatskaya Çasti' SSSR. (1960). Pod red. S.P. TOLSTOVA; M.G. LEVİNA; N.N. ÇEBOKSAROVA, İzdatelstvvo Akademii Nauk SSSR: Moskova.
- OLCOTT, M.B. (1987) *The Kazakhs*. Hoover Institution Press. Stanford University: Stanford, California.
- RUD, A.A. (2018) Pojari v kul'ture vostoçnih Hantıov: Sovremennie aspekti. *Vestnik arheologii, antropologii i etnografii*. No: 2 (41) 128 – 137.
- SACK, R.D. (1997) *Homo Geographicus a Framework of Action, Awareness and Moral Concern*. The John Hopkins University Press.
- SACK, R.D. (1986) *Human Territoriality – Its Theory and History*. Cambridge University Press. Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney.
- SOKOLOVA, Z.P. (1982) Obskiye ugri (Hantı i Mansi). *Etničeskaya İstoriya Narodov Severa, içinde (İ.S. GURVİÇ)*, 8-47, İzdatel'stvo Nauka: Moskova.
- STAS', İ.N. (2013) İndustrilizatsiya Hantı – Mansıı okrugı kak osnovnoy faktorov razvitiyagorodov neftyanikov vo vtoroy polovine XX. v. *Oykumena*. No: 2, 95-102.
- TAAGEPERA, R. (2013) *The Finno-Ugric Republics and the Russian State*. United States of America: Routledge.Taylor & Francis Group.

- TEZİÇ, M.C. (2017) Yu. V. Bromley'in Metodolojisinde Etnos Olgusunun Dikey ve Yatay Taksonomik Düzlemlerde İncelenişi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt 14, Sayı 1 (Mart), 185-205.
- The Peoples of Siberia (1964) Edit M.G. LEVİN; L.P. POTAPOV. The University of Chicago Press: Chicago and London.
- TREADGOLD, D.W. (1957) *The Great Siberian Migration*. Princeton, New Jersey: PrincetonUniversity Press.
- TUAN, Yİ-FU (2008) *Space and Place - The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press. Minneapolis, London.
- WİGET, A; BALALAEVA, O. (2014) Nefti, marginalizatsiya i vostoçnyue Hanti. *Sibirskiye istoričeskiye issledovaniya*. No: 4, 38-72.
- VUORELA, T. (1964) The Fino - Ugriç Peoples. Indiana University Publications the Uralic and Altaic Series: Volume 39, Indiana University Bloomington Mouton & Co, The Hague, The Netherlands.
- ZEN'KO, A. P. (1995) Sovremennaya etniçeskaya situatsiya v Hantısı – Mansiyskom rayone Hantı – Mansiyskogo avtonomnogo okruga. Institut problem osvoyeniya Severa SORAN.

Elektronik Kaynaklar

FOMİN, O. (2015) Neftyanı Trolli. *Obřaya Gazeta*. 6 Kasım.
(<https://og.ru/society/2015/11/06/neftyanye-trolli>)

Change.org. (<https://www.change.org/p/генеральному-прокурору-российской-федерации-прекратить-уголовное-преследование-сергея-кечимова-и-провести-проверку-деятельности-компании-сургутнефтегаз-на-землях-хантов>)

Bol'şaya Sovyetskaya entsiklopediya
<https://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/155840/Ясачны>

Mustafa Can Teziç <http://orcid.org/0000-0002-6423-1380>

Dr. Öğr. Üyesi. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/Türkiye.

Adres: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Sıhhiye, Ankara/Türkiye.

E-Posta: cantezic@yahoo.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 16 Mayıs 2021

Yayına kabul edildiği tarih: 3 Aralık 2021

E-yayın tarihi: 10 Ocak 2022

Çıktı sayfa sayısı: 29

Kaynak sayısı: 41